

## СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРАВОВОЇ ОБІЗНАНОСТІ

**Загороднюк Д.А.,**  
здобувач СО «Доктор філософії»  
Донецького національного університету  
імені Василя Стуса  
ORCID: 0009-0008-4900-0278

### **Загороднюк Д.А. Сучасні детермінанти правової обізнаності.**

У статті обґрунтовано наявність кореляційної залежності таких процесів як зростання цифрової грамотності та правової обізнаності, а також виявлено інші чинники правоспроможності в епоху цифрової трансформації. Доведено, що розуміння цієї істотної взаємозалежності дає відповіді на низку питань щодо пріоритетних шляхів розвитку правової системи України.

Підвищення цифрової та правової обізнаності зображено логічними кроками на шляху до активної участі в управлінні державними справами. Онлайн-деліберация зображена засобом позитивного впливу на сприйняття відповідних інструментів демократії. У цьому контексті як спосіб пошуку ефективних рішень і позитивного впливу на громадянську згуртованість визначено політичний краудсорсинг.

Продемонстровано, що ера цифрових технологій надає ширші можливості для реалізації прав і свобод людини і громадянина, але водночас створює нові виклики та загрози для забезпечення цих прав і свобод. Також стає менш прозорим законодавство, що регулює відносини у сфері цифровізації.

Зауважено, що віртуальний простір відкриває нові можливості для маніпулювання громадською думкою, а обдумане функціонування в умовах нових загроз інструменталізації віртуальної комунікації залежить від відповідного налаштування комунікаційних платформ. З огляду на це виокремлені пріоритетні питання наукового дискурсу і нормативного удосконалення, а саме: політичний краудсорсинг і партисипаторна демократія, онлайн-деліберация і принципи співпраці із стейкхолдерами, поширення та підтримка ініціатив фактчекінгу для перевірки достовірності інформації, правовий статус блогера, фіксера та інших медіа-учасників як лідерів думок.

Підсумовано, що певний рівень юридичної грамотності разом з цифровою компетентністю є передумовою ефективною участі в сучасних демократичних практиках, але також ця участь здатна посилювати рівень правової обізнаності громадян, зокрема за рахунок того, що інтернет відіграє важливу роль у формуванні порядку денного і розвитку критичного потенціалу громадськості.

**Ключові слова:** цифровізація, медіаграмотність, е-урядування, деліберативна демократія, політичний краудсорсинг.

### **Zahorodnyuk D.A. Modern determinants of legal awareness.**

The article substantiates the presence of correlation dependence of such processes as the growth of digital literacy and legal awareness, and also reveals other factors of legal capacity in the era of digital transformation. It has been proven that understanding this essential interdependence provides answers to a number of questions regarding the priority ways of developing the legal system of Ukraine.

Increasing digital and legal awareness is depicted as a logical step towards active participation in the management of public affairs. Online deliberation is depicted as a means of positive influence on the perception of the relevant tools of democracy. In this context, political crowdsourcing is defined as a way of finding effective solutions and a positive impact on civic cohesion.

It has been demonstrated that the era of digital technologies provides wider opportunities for the realization of human and citizen rights and freedoms, but at the same time creates new challenges and threats to ensure these rights and freedoms. Legislation regulating relations in the field of digitization is also becoming less transparent.

It is noted that virtual space opens up new opportunities for manipulating public opinion, and deliberate functioning in the conditions of new threats of instrumentalization of virtual communication depends on the appropriate configuration of communication platforms. With this in mind, priority issues of scientific discourse and regulatory improvement are highlighted, namely: political crowdsourcing and participatory democracy, online deliberation and principles of cooperation with stakeholders, dissemination and support of fact-checking initiatives to verify the reliability of information, legal status of bloggers, fixers and other media participants as opinion leaders.

It is concluded that a certain level of legal literacy, together with digital competence, is a prerequisite for effective participation in modern democratic practices, but this participation can also increase the level of legal awareness of citizens, in particular due to the fact that the Internet plays an important role in shaping the agenda and developing the critical potential of the public.

**Key words:** digitalization, media literacy, e-government, deliberative democracy, political crowdsourcing.

**Постановка проблеми.** У світі склалася нова реальність, яка спонукає уряди всіх країн до проведення політики системної цифрової трансформації шляхом вдосконалення відповідних галузей національного законодавства, зокрема – повного переведення сфери публічного управління на цифрові технології.

Порівняння різних моделей розвитку цифрового суспільства, що склалися в даний час в світі, дозволяє констатувати значну варіативність в концептуальних підходах, пріоритетах, механізмах і шляхах їх реалізації. Не існує універсальних моделей публічного управління за допомогою механізмів цифрової трансформації, багато аспектів залежать від рівня розвитку інституційного середовища країни.

Але однозначно те, що відсутність концептуальних засад формування державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей громадян не дозволяє забезпечити розвиток усіх сфер суспільного життя відповідно до сучасних вимог, процесів глобальної цифровізації, які відбуваються у більшості країн світу [1].

Цифрова трансформація України відбувається дуже потужно. Багато послуг можна отримати завдяки Порталу Дія. Також, наприклад, система надання безоплатної правничої допомоги працює зокрема як онлайн-платформа. У період триваючого повномасштабного вторгнення із регулярними повітряними тривогами, в умовах різноманітних епідемій та пандемій (мова не лише про коронавірус, під час війни більш ймовірними є спалахи давно відомих інфекційних хвороб) можливість отримати правову просвіту та/або допомогу не виходячи з дому є надпотужним сучасним інструментом захисту своїх прав і підвищення правової обізнаності. Але для того, щоб мати доступ до подібних сервісів, треба мати певний рівень обізнаності, але вже цифрової (медіаграмотності).

Абсолютно необхідною вільна орієнтація у цифровому просторі здається також на тлі посилення питомої ваги деліберативної у демократичних процесах та цифровізації публічного управління, що одночасно виступають передумовою і наслідком підвищення правової обізнаності суспільства.

Науково-технічний розвиток, диджиталізація сприяють появі нових прав, так званих «цифрових», але й створюють нові загрози щодо порушення низки фундаментальних прав людини. Усе це робить надзвичайно актуальним дослідження правової обізнаності, її детермінант та наслідків в умовах сьогодення, що передбачає вільне володіння новітніми інструментами захисту свого правового статусу, а також усвідомлення й розуміння необхідності попередження і протидії різноманітним кіберзагрозам.

**Стан опрацювання цієї проблематики.** Проблемам цифрової освіти та медіаграмотності (для цілей поточного дослідження здається за доцільне використовувати як тотожні категорії цифрова та медіаграмотність) присвячена велика кількість наукових праць, серед них роботи таких вчених, як: Н. Барішовець, О. Волошенюк, В. Заблоцький, Л. Іваненко, О. Кивлюк, О. Петришин, С. Терепищій, С. Топалова та ін. Ідея онлайн-деліберативної у тематичних роботах досліджувалася недостатньо, хоча останнім часом помітно актуалізацію даного питання, свідченням чого є доробки таких вчених, як Т. Андрійчук, І. Жаровська, Д. Кірюхін, В. Медведська, Л. Нікітенко та інші. Дослідження щодо новітніх для України форм громадської участі, наприклад, краудсорсингу та його практик в окремих країнах представлені у наукових розробках таких дослідників як В. Голка, О. Марченко, І. Химич, О. Чальцева та ін. учених.

**Метою статті** є обґрунтування кореляційної залежності таких процесів як зростання цифрової грамотності та правової обізнаності, а також виявлення інших чинників правоспроможності в епоху цифрової трансформації, і доведення, що розуміння цієї істотної взаємозалежності дає відповіді на низку питань щодо пріоритетних шляхів розвитку правової системи України.

**Виклад основного матеріалу.** Серед країн регіону Східного партнерства Україна займає передові позиції у вдосконаленні регуляторного та інституційного середовища для розвитку сфери телекомунікаційних послуг та цифрової інфраструктури [2, с. 8].

С. Терепищій, В. Заблоцький стверджують, що в сучасному світі, де інформаційний простір переповнений різноманітними джерелами та типами інформації, медіаграмотність стає *ключовою компетенцією* для кожного громадянина. Важливість цього набору знань та навичок зростає ще більше в контексті політичних та соціальних викликів, включаючи військове вторгнення [3, с. 70].

Індекс медіаграмотності українців було валідизовано [4] в ході національного комплексного дослідження. Медіаграмотність майже половини населення (48% українців) є низькою або нижчою за середню, 44% аудиторії характеризує вищий за середній рівень медіаграмотності і 8% – високий. У цей період проводилося і дослідження змін у сприйнятті та розумінні проблематики прав людини в українському суспільстві, його результати відбиваються і сильно співпадають із попередніми індексами, а саме: більше половини респондентів навіть не намагалися захищати свої права (54,9%), майже третина намагалися, але у більшості випадків спроби були марними (29,8%), і лише незначний відсоток – 15,3% – мали позитивний результат [5]. Такі дані дають підстави припустити наявність кореляції між показниками інформаційної грамотності і обізнаності в сфері права.

О. Петршин, О. Гиляка слушно зазначають, що інтенсивний розвиток науки та активний технологічний прогрес стали каталізатором формування нової категорії прав людини – «цифрових» прав. Але автори наголошують, що із збільшенням цифровізації сучасного життя захист приватного життя ускладнився [6, с. 19].

Отже, ера цифрових технологій надає нові та ширші можливості для реалізації прав і свобод людини і громадянина, але створює нові виклики та загрози їх забезпечення. Також стає менш прозорим законодавство, що регулює відносини у сфері цифровізації, через свою складність, численність нормативно-правових актів, відсутність уніфікованої термінології та ключового акту законодавства, що визначає основні засади нормативно-правового регулювання відносин у сфері цифрової економіки [7, с. 85].

Інформаційні технології, точніше їх використання при реалізації прав людини, не завжди носять тільки позитивний характер. Повсюдне використання цифрових технологій об'єктивно ставить перед державами світу та міжнародним співтовариством непрості завдання щодо вирішення наявних проблем у цій сфері з метою забезпечення балансу прав і законних інтересів особи, суспільства та держави [6, с. 30].

Для успішного функціонування механізму взаємодії органів влади з громадянами на базі концепції цифрового врядування, держава повинна потурбуватись про навчання населення цифровим навичкам, переглянути принципи доступу до державних даних у сторону більшої їх відкритості та простоти доступу для громадян, всебічно сприяти більш активній участі громадян у розробці політики та електронних правових послуг [8, с. 127].

Законом України «Про освіту» визнано інформаційно-комунікаційну компетентність як одну з ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності [9]. Державний стандарт базової середньої освіти визначає інформаційно-комунікаційну компетентність такою, що передбачає впевнене, критичне і відповідальне використання цифрових технологій для власного розвитку і спілкування; здатність безпечно застосовувати інформаційно-комунікаційні засоби в навчанні та інших життєвих ситуаціях, дотримуючись принципів академічної доброчесності [10].

Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки визначено створення та виконання національної програми навчання загальним і професійним цифровим компетенціям та знанням як одне з пріоритетних завдань на шляху до прискореного розвитку цифрової економіки [11].

Досвід європейських країн свідчить про суттєвий вплив здійснених заходів щодо цифрових компетентностей населення на розвиток економіки та конкурентоспроможність країн ЄС на міжнародному рівні.

Цікавим є досвід Складання конституції Ісландії за допомогою проекту, створеного в соціальних мережах Facebook, Twitter. Її називають найвдалішим краудсорсинговим проектом у сфері державного менеджменту. Тобто, популяризація навіть настільки серйозних речей як Конституція, здатна стати успішною при вмілій доступній подачі інформації. У наш час – в епоху інформаційного суспільства – з'явилися нові можливості для популяризації означеним способом практик електронного врядування: через мас-медіа, соціальні мережі, соціальну рекламу тощо [12].

Водночас, можливість бути почутим під час вибору моделі правового регулювання того чи іншого питання може позитивно вплинути на сприйняття відповідних інструментів демократії. Тому політичний краудсорсинг це і спосіб пошуку ефективних рішень, і спосіб позитивного впливу на громадянську згуртованість.

Громадсько-політичний краудсорсинг – це колективне (багатосуб'єктне) добровільне та переважно безоплатне мережеве ініціативне співробітництво широкої громадськості з некомерційних питань, яке полягає у відкритому обміні у просторі, не обмеженому кордонами, за допомогою різноманітних комунікативних засобів (насамперед, інтернет-ресурсів) і спрямовується на просування поглядів громадськості щодо публічного життя. В. Голка пропонує нове розуміння сучасних діалогічних форм громадсько-політичного активізму, у системі яких, у креативні способи, активізується соціальна співпраця. А визначальну роль однозначно відіграють інтернет-комунікації [13, с. 5].

Б. Дзюндзюк відносить використання краудсорсинга при формуванні електронних публічних послуг до проблем, на які потрібно звернути увагу при поліпшенні соціального ефекту від введення послуг в електронні [8, с. 125].

Дж. Хау довів, що групи аматорів, які працюють над певною задачею, частіше отримують кращі результати, ніж професіонали, тому що «для будь-якої роботи найбільше підходить той, хто найбільше хоче її виконати» [14]. Краудсорсинг – це надання реальної влади народу в інформаційному суспільстві. Він є інструментом партисипаторної демократії та технологією стратегічного менеджменту у сфері публічного управління [15].

Водночас В. Голка переконана, що краудсорсинг не є еквівалентом демократії, думка учасників якогось політичного крауд-проекту не є, як правило, думкою більшості. Але краудсорсинг можна сприймати як частину демократії, наприклад, використовуючи метод опитування. Важливість краудсорсингу для громадян полягає у тому, що він стає новим інструментом громадсько-політичного активізму та лобіювання громадсько-політичних інтересів суспільства [16, с. 72].

Отже, використання технології політичного краудсорсингу дає змогу людям із громадянською активністю, новими та ефективними ідеями та здібностями до інноваційного мислення брати участь у державному управлінні через віртуальний інформаційний простір.

У прийнятих Європейською Радою у 2009 році Рекомендаціях Комітету міністрів держав-членам щодо електронної демократії (е-демократії) міститься рекомендація розглядати та впроваджувати електронну демократію як підтримку та посилення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою ІКТ та *пов'язану із залученням громадян до демократії* [17]. Тому І. Динник робить висновок, «що впровадження ІКТ в управлінні публічними справами посилює демократичні практики в суспільстві» [18].

Але саме розвиток громадського суспільства та соціального партнерства в цифровому середовищі називають серед основних факторів, що впливають на процес цифровізації публічного управління в зарубіжних країнах [19]. Тобто з одного боку, цифровізація дозволяє залучати велику кількість членів суспільства до участі в управлінні державними справами, а з іншого – саме розвиток суспільної правосвідомості виступає каталізатором потужної цифрової трансформації. І цей процес здається невідворотним.

Зростання деліберативної функції Інтернету як громадської комунікації щодо політичних питань на форумах, блогах та можливість ідентифікації учасників цієї комунікації сприяє підвищенню участі громадськості в прийнятті політичних рішень. Онлайн-деліберация виступає як соціальний процес в мережі Інтернет, якому притаманна схильність його учасників до зміни їхніх суджень, симпатій та поглядів у ході взаємодій, які передбачають переконання на протидію примусу, маніпуляціям та хитрощам; як спосіб прийняття рішень в процесі обговорень, дискусій в мережі Інтернеті у режимі реального часу [20]. Концепція учасницької демократії завжди передбачає висловлення громадянами своїх поглядів та думок із певного питання, що *грунтуються на рівні їхньої освіченості та правової культури*.

Таким чином ми знову повертаємося до питання освіченості, обізнаності, і звісно, в першу чергу правової. Певний рівень юридичної грамотності разом з цифровою компетентністю є передумовою ефективною участі в сучасних демократичних практиках, але також ця участь здатна посилювати рівень правової обізнаності громадян. Так, інтернет відіграє важливу роль у формуванні порядку денного і розвитку критичного потенціалу громадськості, інтернет може частково виконувати функції публічної сфери і збільшувати масштаби вже існуючих громадянських сил і соціальних рухів, спрощуючи координацію і мобілізацію.

Дослідження також демонструють, що письмові та асинхронні характеристики кіберпростору дозволяють підтримувати рефлексивне, раціональне та аргументоване спілкування [21]. Віртуальні платформи комунікативної взаємодії задовольняють вимогам відкритості та рівності, що відкриває шляхи для більш повної реалізації когнітивної, інклюзивної та етичної функціональності деліберативного процесу. Отже, у новому віртуальному громадянському суспільстві полягає «незамінний ресурс сучасної політики» [20].

В той же час, віртуальний простір надає нові шляхи для маніпуляцій громадською думкою, стає новим полем протистояння. Деліберативна функціональність в умовах нових загроз інструменталізації віртуальної комунікації залежить від правильної модерації комунікативних платформ [22, с. 5]. Тому надзвичайно актуальними темами для ґрунтовних наукових досліджень і нормативно-правового регулювання є: політичний краудсорсинг і партисипаторна демократія, онлайн-деліберация і принципи співпраці із стейкхолдерами, поширення та підтримка ініціатив фактчекінгу для перевірки достовірності інформації, правовий статус блогера, фіксера та інших медіа-учасників як лідерів думок.

**Висновки.** Зацікавленість у підвищенні особистого рівня правової обізнаності є характеристикою членів лише такого суспільства, в якому є усвідомлення власної спроможності на щось впливати. Там, де влада народу належить лише декларативно, у його представників немає жодної мотивації докладати бодай якихось зусиль і опановувати нові компетентності. Тому деліберативні практики реалізації демократичних інститутів є сьогодні надзвичайно важливими. Саме інформаційно-комунікаційна складова соціального середовища є тим сполучним елементом, який формує сталу та ефективну взаємодію органів державної влади та громадянського суспільства. Це є доказом готовності та відкритості влади до діалогу, а отже заклик до такого діалогу, і підвищення цифрової та правової обізнаності здається логічними кроками на шляху до активної участі в управлінні державними справами. Тобто, певний рівень юридичної грамотності разом з цифровою компетентністю є передумовою ефективною участі в сучасних демократичних практиках, але також ця участь здатна посилювати рівень правової обізнаності громадян, зокрема за рахунок того, що інтернет відіграє важливу роль у формуванні порядку денного і розвитку критичного потенціалу громадськості.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 21. Ст. 955.
2. Цифрові трансформації в Україні: чи відповідають вітчизняні інституційні умови зовнішнім викликам та європейському порядку денному? Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень, 2020. 76 с.
3. Терепищій С.О., Заблоцький В.П. Медіаграмотність в контексті критичного мислення. *Концептуальні, методологічні та практичні проблеми соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики*: матеріали доповідей та виступів учасників Міжнародної-науково-практичної конференції, м. Київ, 11 травня 2023 року. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 70–73.
4. Індекс медіаграмотності українців. Звіт на основі даних кількісного дослідження, здійсненого дослідницькою агенцією «Info Sapiens». ГО «Детектор медіа». 2021. URL: <https://detector.media/community/article/186435/2021-03-29-indeks-mediagramotnosti-ukraintiv-doslidzhennya/>.
5. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін. Результати загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи»

- імені Ілька Кучеріва у співпраці із громадською організацією «Центр інформації про права людини» за підтримки Програми розвитку ООН в Україні. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/shcho-ukrayintsi-znayut-i-dumayut-pro-prava-lyudyny-otsinka-zmin>.
6. Петришин О.В., Гиляка О.С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 17–35.
  7. Вінник О., Шаповалова О., Попович Т. Юридична наука, юридична освіта й цифровізація: окремі аспекти взаємодії. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 83–89.
  8. Дзюндзюк Б. Механізм взаємодії органів влади з громадянами в умовах віртуалізації суспільних відносин. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 2. С. 123–127.
  9. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2392.
  10. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. *Офіційний вісник України*. 2020. № 81. Ст. 2615.
  11. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67. *Офіційний вісник України*. 2018. № 16. Ст. 560.
  12. Бахур Н. Краудфандинг та краудсоринг як інструменти стимулювання розвитку регіонів та громад. *Ефективна економіка*. 2021. № 9. URL: [http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9\\_2021/87.pdf](http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/87.pdf).
  13. Голка В. Громадсько-політичний краудсоринг і краудфандинг як новітні форми політичного активізму. Автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2016. 19 с.
  14. Jeff Howe. *Crowdsourcing: How the Power of the Crowd is Driving the Future of Business*. Random House Business, 2008. 312 p.
  15. Пендальчук В. Краудсоринг як технологія стратегічного менеджменту у сфері публічного управління. *Modern scientific journal (Сучасний науковий журнал)*. 2023. Вип. 2(2). URL: <https://mosjournal.com/index.php/journal/article/view/29/28>.
  16. Голка В.Є. Політичний краудсоринг: технологія використання потенціалу громадськості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 22. «Політ. науки та методика викладання соц.-політ. дисциплін»*. 2015. Вип. 18. С. 68–74.
  17. Рекомендації Комітету міністрів державам-членам щодо електронної демократії (е-демократії).
  18. Динник І. Технології краудсорингу в громадянському суспільстві: сучасні механізми партисипативної демократії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 21–22. С. 119–123.
  19. Скорик О., Рябокони Н. Цифрова трансформація моделі публічного управління: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1704>.
  20. Медведська В. Онлайн-деліберація як спосіб підвищення громадської участі у прийнятті політичних рішень. URL: [https://shron1.chtyvo.org.ua/Medvedska\\_Viktoriia/Onlain-deliberatsiia\\_iak\\_sposib\\_pidvyschennia\\_hromadskoi\\_uchasti\\_u\\_pryiniatti\\_politychnykh\\_rishen.pdf?PHPSESSID=tr8br7b3jshebqufk9h2c95ht7](https://shron1.chtyvo.org.ua/Medvedska_Viktoriia/Onlain-deliberatsiia_iak_sposib_pidvyschennia_hromadskoi_uchasti_u_pryiniatti_politychnykh_rishen.pdf?PHPSESSID=tr8br7b3jshebqufk9h2c95ht7).
  21. Burnett R.M. *The handbook of Internet studies* / R.M. Burnett, M. Consalvo, C. Ess (eds.). Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2010. P. 168–187.
  22. Батракіна Є. Легітимаційний потенціал деліберативної демократії в полікультурному суспільстві. Дис ... канд. філос. наук. Харків, 2018. 219 с.